

ДЕҲҚОНЧИЛИК ҚЎШИҚЛАРИ ЖАНРИНИ БЕЛГИЛАШДА КАСБИЙ АТАМАЛАРНИНГ ЎРНИ

Тўраева Лайло Омоновна

БухДУ Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Ўзбек меҳнат фольклорида деҳқончилик қўшиқлари алоҳида ўрин тутади. Бу мавзуда яратилган халқ қўшиқларида касбга тегишли қадимий тушунчалар, иш қуролларининг номи, образи алоҳида ўрин тутадиги, уларни ўрганиш орқали аجدодларимизнинг шу соҳага оид маданияти тарихи билан яқиндан танишиш имконияти туғилади. Ушбу мақолада халқ қўшиқларида деҳқончилик касбига оид атамаларнинг бадиий ифодаси илмий талқин этилади.

Калит сўзлар: деҳқон, деҳқончилик, бўйинтуруқ, омоч, қўш, гаврон, галагов, матаб, чокар.

Фольклор асарлари халқ ҳаётининг узоқ йиллик қомусидир. Унинг таркибий қисмини ташкил этувчи деҳқончилик қўшиқлари ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Чунки деҳқончилик мавзuida яратилган халқ қўшиқларида бу касбга тегишли қадимий тушунчалар, иш қуролларининг номи, образи алоҳида ўрин тутадиги, уларни ўрганиш орқали аجدодларимизнинг шу соҳага оид маданияти тарихи билан яқиндан танишиш имконияти туғилади. Қолаверса, деҳқончилик қўшиқларининг ички мавзуий турларини аниқлаш учун уларда қўлланадиган касбий атамаларнинг ўрнини билиш жуда муҳимдир. Айтайлик, деҳқончиликка алоқадор қўш қўшиқларида кўпинча қўш, қўшчи, омоч, бўйинтуруқ, гаврон сингари сўзлар жуда кўп қўлланиши кузатилади. Шунга қараб бундай поэтик намуналар қўш қўшиқлари сифатида туркумланади:

Бўйнимда бор **бўйинтуруқ**,

Омочлари шарақ-шуруқ,

Оқшом борсам охур қуруқ,

Мен **қўш**га қандай ярайин?!

Ушбу мисраларда қўлланаётган “омоч”, “бўйинтуруқ”, “қўш” сўзлари ҳозирги тилимиз учун эскирган тарихий сўзлардир. Ўтмишда деҳқонлар ерни омоч қўшилган қўш (ҳўкизлар) ёрдамида ҳайдаганлар. Одатда, омочга бўйтерак ёғочдан ясалган бўйинтуруқ ўрнатилиб, унга ҳўкизлар қўшилган. Бир қўш ҳўкиз билан бир кунда ўртача 1-2 таноб (ярим гектаргача) ер

ҳайдалган. Ҳозирги пайтда эса деҳқонлар ерни тракторлар ёрдамида ҳайдамоқдалар. Шундай бўлса-да, ўтмишда яратилган деҳқончилик ҳақидаги қўшиқларда бу сўзлар сақланиб келмоқда.

Деҳқончилик қўшиқларида деҳқонлар қўллайдиган ўроқ, кетмон, бел, паншаха каби иш қуролларининг номи кўп учрайди. Бироқ баъзан уларда гаврон ҳам худди иш қуролининг номи сифатида учраши кузатилади:

Қобирғам бор вассадай,

Гаврон ясарлар ҳассадай.

Гаврон деҳқончилик қўшиқларида шу касбга алоқадор сўз вазифасини ўташига сабаб шуки, қўш ҳайдашда у муҳим аҳамият касб этади. Зеро гаврон орқали қўшга қўшилган ҳўкизлар ишлашга даъват этилади, бошқарилади.

Ўроқ – деҳқонларнинг асосий иш қуролларидан бири. Барча донли экинлар, беда ва хашак ўроқ билан ўрилган. Маҳаллий ўроқлар деярли бир хил, фақат катта-кичиклиги ва тиғининг шакли билан фарқланган. Шунинг учун ўрим қўшиқларида у **“Ўроғим қайқи”**, **“Ўроғим ҳаққон”** сингари жумлалар билан алоҳида образлантирилганлигини кўриш мумкин. Ўрим қўшиқларининг жанрини белгилашда унда кўп қўлланадиган ўроқ образи ҳамда ўриладиган донли экинлар номи алоҳида эътиборга олинади.

Деҳқончилик поэзиясида “Хўп-майда қўшиқлари” алоҳида ўрин эгаллайди. Бу туркум қўшиқларда кўпинча хўп, хўпчи, галагов, матов сингари сўзлар қўлланади.

Майда дедим, хўп дединг, майда-ё, майда,

Хўпга майлим йўқ дединг, майда-ё, майда,

Галаговга қўшганда, ҳо майда-ё, майда,

Кўргилигим кўп дединг, майда-ё, майда.

Галагов деганда, дони ажратилмаган буғдойни янчиш учун от, ҳўкиз, эшак каби бир неча иш ҳайвонининг йўғон ёғоч устунга ёнма-ён **матаб** боғланиши тушунилади. Бунда ҳайвонлар галаси доира шаклида ёйилган буғдойни изма-из босиб, янчадилар. Галаговга доннинг бир текис янчилишини таъминлаш мақсадида тут, қайрағоч каби қаттиқ дарахт шохларидан тўқилган чокар боғлаб қўйилган. Шунинг учун янчиқ қўшиқларида, албатта, чокар номи ҳам тилга олинади:

Орқангдаги **чокаринг**,

Деҳқон сенинг новкаринг,

Майда қилсанг мой босар,

От ўрнини той босар.

Айрим қўшиқларда деҳқонлар қўллайдиган сўз ва иборалар учрайди. Бунга “буғдой чошлаш”, “обло барака”, “барака кесаги” кабилар мисол бўлади. Улар орқали кўпинча деҳқончиликка алоқадор маросим ҳамда урф-одатларнинг номи атаб келинади. Табиийки, бу бирикмаларни деҳқон бўлмаган аҳоли тушунмайди. Уларнинг қўлланилиши қўшиқнинг мазмундорлигини ва таъсирчанлигини, бадийлигини оширишга хизмат қилади. Бинобарин, деҳқонлар орасида «буғдой чошлаш» деган бир одат мавжуд. Хирмонга уюлган ғарамлар галаговдан чиқарилиб, буғдой донлари сомондан ажратиб олинган, хирмонда қип-қизил чош ҳосил бўлади. Чошни махсус ғалвир билан ўртага тўплайдилар ва тоза дондан бир ғалвир тўлдириб олиб хирмондаги чошни айлантириб оладилар.

Хоразмлик деҳқонлар хирмонланган донни сомондан ажратиб, чош қилингандан кейин буғдой чошининг устига кесак қўядилар ва уни *Хизр кесаги*» еки «*барака кесаги*» деб атайдилар. Хирмондаги буғдойни қопларга солиб, уйга ташигандан кейин ҳам “барака кесаги” ни ташлаб юбормайдилар. Уни буғдой солинган қопларнинг устига қўядилар ва келаси йил ўрим-йиғим вақтигача асрашга ҳаракат қиладилар.

Ўзбекистон ҳудудидаги зироатчилик суғориш хусусиятлари ва экин турлари билан фарқланади. Масалан, суғорма деҳқончиликини маҳаллий аҳоли “сувли ер”, “тирама” ёки “обикор”, “оби”, суғорилмайдиган ерларни “лалми” ёки “баҳори” деб номлаганлар. Эътиборли томони шундаки, бундай атамалар ҳам халқ қўшиқларида учрайди:

Чархгинам ул пояси, бул пояси,

Лалмидан кўринади ёр сояси

Лалмидан кўринса ёрнинг сояси,

Ўзим бўлай оқ салласин сепояси.

Деҳқончиликда, одатда, буғдой, жўхори, арпа, шоли, пахта сингари экинлар экилишидан олдин ерларга кузда ишлов бериб тайёрланган, яъни далалар шудгорланган. Халқ қўшиқларида бунга қуйидагича ишора қилинади:

Шудгор танобин тортиб ўс,

Қўш ҳайдаимиз баҳор ва куз,

Атрофимиз дала ва туз.

Юр жонивор, хўш жонивор.

Ўзбекистонда қадимдан деҳқончилик ишларида энг кенг тарқалган ковлагич қурол кетмондир. Айниқса, Фарғона ва Зарафшон водийларида, Тошкент воҳасида ер ишларининг барча турларида кетмон ишлатилган. Далачилик ва полизчилик экинларини чопиқ қилишда ва суғоришда,

боғдорчилик ва узумчиликда, ерга ишлов бериш ва йўлларни тузатишда, қурилиш ва бошқа ишларда кетмон асосий қурол бўлиб хизмат қилган. Шунинг учун кетмон номи нафақат деҳқончилик қўшиқларида, бошқа маиший қўшиқларда ҳам учрайди:

Меҳнаткаш боши ганг бўлди,

Қайғу, ғам, кулфатга тўлди.

Раҳм қилмас кўз ёшига,

У тоб бермас зулм ишига.

Кетмон бериб ўр қаздирди

Қари қартанг чол кишига.

Ёки:

Тенг ўсганим жўнаса,

Узатайин, ёр-ёр.

Кетмон олиб йўлларини

Тузатайин, ёр-ёр.

Хуллас, деҳқончилик қўшиқларида бу касбга алоқадор атамалар алоҳида ўрин тутди. Деҳқончилик қўшиқларининг табиатини, жанрини, ички мавзуйи турларини аниқлашда эса уларнинг аҳамияти каттадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 2001.
2. Жўраев М. Деҳқон дала айланди. // Наврўз байрами. – Тошкент: Фан, 2009, 194-212-бетлар.
3. Ураева Д. С., Назарова Г. П. ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА ҚУШЛАР ОБРАЗИ //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2020. – Т. 3. – №. 4.
4. Saidahmedovna U. D., Qizi R. G. B. Beliefs About the" Tree of Life" in Uzbek Folklore //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 8.
5. Saidahmedovna, Uraeva Darmon, and Rustamova Gavhar Bahron Qizi. "Beliefs About the" Tree of Life" in Uzbek Folklore." *Middle European Scientific Bulletin* 8 (2021).
6. Тураева Л.О. ARTISTIC AND COMPOSITIONAL FEATURES OF HARVEST SONGS//Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) 2021.- С. 629-634.

7. Safarova H. "HAPPINESS IS THE FLAG LANGUAGE, FROM HAPPINESS I AM ALSO A TONGUE!"... ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF THE POET SAMANDAR VOHIDOV // Конференции. – 2020.

8. Baqoevna R. M., Oxunjonovna S. H., Qodirovna A. Z. ANALYTICAL AND SYNTHESIZED FOLKLORISM IN NAVOI'S WORK // Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – T. 27. – №. 2. – C. 1626-1633.

9. Omonovna T. L. Artistic understanding of peasant life in proverbs // Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2022. – T. 9. – C. 47-49.

10. Darmon U., Rano R., Dilshod R. The Stylization of Prose Tales in Uzbek Children's Literature // Religación. – T. 4. – C. 170-174.

11. Rajabova R. Z. A LITERARY RIDDLE FROM A FOLK RIDDLE // European Scientific Conference. – 2020. – C. 139-141.

